

घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिलाको भूमिका
कीर्तिपुर वडा नं. ३ का महिलाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत समाजशास्त्र
विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत गरिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता
रिबित्री महर्जन
रोल नं ५७
सिम्बोल नं. २८२१७५
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-२९-१४३६-२००६

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार समाजशास्त्र, विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि मेरो निर्देशनमा छात्रा रिबित्री महर्जनले घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिलाको भूमिका : कीर्तिपुर वडा नं. ३ का महिलाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

डा. मनहरि ठकाल

(शोध निर्देशक)

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

मिति: २०७३/१२/२४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको निमित्त रिबित्री महर्जनले तयार पार्नु भएको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिलाको भूमिका : कीर्तिपुर वडा नं. ३ का महिलाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन शीर्षकमा शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. डा. तुलसी राम पाण्डे
विभागीय प्रमुख
२. उप.प्रा. प्रेम बहादुर चलाउने
बाह्य परीक्षक
३. डा. मनहरि ढकाल
शोध निर्देशक

मिति: २०७३/१२/३१

कृतज्ञता ज्ञापन

घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिलाको भूमिका : कीर्तिपुर वडा नं. ३ का महिलाहरूको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निम्ति तयार गरिएको छ । अनुसन्धान कार्य एक कठिन, गहन र संवेदनशील विषय हो । यो शोधकार्यलाई पूर्णता दिने क्रममा अनुसन्धानकर्ताको रूपमा मैले धेरै सहयोग प्राप्त गरेको छु ।

यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि अमूल्य सुझाव दिएर मलाई निर्देशन दिंदै सहयोग गर्नु हुने मेरा आदरणीय गुरु डा. मनहरि ठकालज्यू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै शोधपत्रको तयारीको क्रममा स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धान गर्ने अवसर दिनुहुने विभागीय प्रमुख डा. तुलसी राम पाण्डेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । समय-समयमा विभिन्न सुझाव प्रदान गर्नुहुने विभागका सम्पूर्ण गुरु, गुरुआमाहरू प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क संकलन कार्य गर्दा आफ्नो अमूल्य सुझाव दिनुका साथै सर्वेक्षणमा सहभागी हुनु भएका कीर्तिपुर वडा नं. ३ का स्थानीय महिलाहरू सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसै गरी मेरो अध्ययनलाई स्नातकोत्तर तह सम्म पुऱ्याउन सधैँ हौसला प्रदान गर्नुहुने निरन्तर उत्साह, प्रेरणा दिनुहुने साथै सम्पूर्ण आर्थिक भार बहन गरिदिनु हुने आमा देवित्री महर्जन र काकाहरू लक्ष्मी बहादुर महर्जन, बुद्ध कुमार महर्जन प्रति म सदा ऋणी रहनेछु । मेरो सम्पूर्ण अभिभावक जसले मलाई आफ्नो माया, सद्भाव तथा प्रेरणा प्रदान गरेर मेरो अध्ययनलाई स्नातकोत्तर तहसम्म पुऱ्याउन मद्दत गर्नुभयो । मेरो हरेक सफलताको श्रेय वहाँहरू नै हुनुहुन्छ । यसैगरी सम्पूर्ण महानुभावहरू जसले मेरो अध्ययनको क्रममा सहयोग गर्नु भएको छ । वहाँहरूको नामावली यहाँ उल्लेख गर्न नसकिए पनि म हृदय देखि नै उहाँहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा मेरो यस शोधपत्र तयार गर्नमा उत्प्रेरणा जगाइदिने, अमूल्य सुझाव दिने तथा अध्ययन सामग्री जुटाउनमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई जीवनपर्यन्त पनि विर्सन सकिदैन ।

रिबित्री महर्जन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

विषयसूची

तालिका सूची

अध्याय एक

परिचय

१-६

१.१ अध्ययनको पृष्ठभुमी

१

१.२ अध्ययन समस्याको कथन

३

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

५

१.४ अध्ययनको महत्व

५

१.५ अध्ययन सीमा

६

अध्ययन दुई

सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन

७-१६

२.१ सैद्धान्तिक अवधारणा

७

२.२ महिलावादी अवधारणा

८

२.३ सामाजिक संस्कृतिक दृष्टिकोण

१५

अध्याय-तिन

अनुसन्धान विधि	१७-१९
३.१ अध्ययनको क्षेत्रको छनोट	१७
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा	१७
३.३ तथ्याङ्कको स्रोतहरू	१७
३.३.१ प्राथमिक स्रोत	१८
३.३.२ द्वितीय स्रोत	१८
३.४ अध्ययनको समग्रता	१८
३.५ नमुना छनोट प्रक्रिया	१८
३.६ तथ्याङ्कको संकलनका साधन	१८
३.७ तथ्याङ्कको विश्लेषण र विवेचना	१८

अध्याय - चार

उत्तरदाताको व्यक्तिगत तथा पारिवारिक पृष्ठभूमि	२०-३१
४.१ व्यक्तिगत पृष्ठभूमि	२०
४.१.१ उमेर	२०
४.१.२ वैवाहिक स्थिति	२१
४.१.३ विवाह गर्दाको उमेर	२२
४.१.४ साक्षरता शैक्षिक स्थिति	२३
४.१.५ कृषि पेशा बाहेक अन्य पेशाको विवरण	२३
४.१.६ मासिक आम्दानी तथा स्वामित्वको अवस्था	२४

४.२ उत्तरदाताका	२५
४.२.१ पारिवारिक आकार	२५
४.२.२ घरमूलि	२६
४.२.३ परिवारको मुख्य आयस्रोत	२७
४.२.४ परिवारको सदस्यहरूको उमेरगत तथा लैंगिक विवरण	२७
४.२.५ परिवारको सदस्यको साक्षरता/शैक्षिक स्थिति	२८
४.२.६ परिवारका सदस्यको पेशा तथा व्यवसाय	३०

अध्याय - पाँच

घरायसी निर्णय प्रकृत्यामा महिलाको भूमिका	३२-४७
५.१ कृषि उत्पादन बेच्ने/किन्ने तथा अन्य उत्पादनमा महिलाको संलग्नता	३३
५.२ घरायसी खर्चमा महिलाको भूमिका	३४
५.३ जमीन माथिको स्वामित्वको अवस्था	३५
५.४ जन्माउने सन्तानको संख्याको निर्णायकर्ता	३६
५.५ साक्षरता कक्षामा महिला सहभागिता तथा निर्णायक भूमिका	३९
५.६ सामुदायिक समूहमा सहभागिता तथा विचार अभिव्यक्तिको अवस्था	४०
५.७ तालिममा महिला सहभागिता तथा निर्णायक भूमिका	४१
५.८ महिला पुरुषको सम्बन्ध : स्वतन्त्रतापूर्वक घरायसी समस्या समाधान तथा सामाजिक प्रथामा	४४
५.९ घरायसी निर्णयमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू	४५

५.१० महिला र पुरुषको दैनिक काम गर्ने समय ४६

अध्याय - छ

सारांश तथा निष्कर्ष ४८-५४

६.१ सारांश ४८

६.२ निष्कर्ष ५०

सन्दर्भग्रन्थ सूची ५३

परिशिष्ट ५४-५७

तालिका सूची

तालिका नं. १	उमेरको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	२०
तालिका नं. २	वैवाहिक स्थिति	२१
तालिका नं. ३	विवाह गर्दाको उमेर उत्तरदाताको विवरण	२२
तालिका नं. ४	शैक्षिक अवस्थाको विवरण	२३
तालिका नं. ५	परिवारको संख्याको आधारमा पारिवारिक आकार	२५
तालिका नं. ६	घरमूलिका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	२६
तालिका नं. ७	पारिवारिक मुख्य पेशा तथा व्यवसाय	२७
तालिका नं. ८	उत्तरदाताको परिवारका सदस्यको उमेरगत तथा लैङ्गिक विवरण	२८
तालिका नं. ९	परिवारका सदस्यको साक्षरता/शैक्षिक स्थिति	२९
तालिका नं. १०	उत्तरदाताको परिवारका सदस्यको पेशा तथा व्यवसाय	३०
तालिका नं. ११	बेच्ने/किन्ने काममा महिलाको संलग्नता	३३
तालिका नं. १२	उत्पादन गर्ने अन्न रोजाईमा महिलाको निर्णय	३३
तालिका नं. १३	घरायसी खर्चमा महिलाको भूमिका	३४
तालिका नं. १४	जमिन किन्ने काममा उत्साहित गर्ने निर्णयकर्ता	३६
तालिका नं. १५	पारिवारिक सङ्ख्या माथिको निर्णय अधिकार	३७
तालिका नं. १६	छोराछोरीको शिक्षा	३८
तालिका नं. १७	साक्षरता कक्षामा सहभागी गराउने निर्णयकर्ता	३९
तालिका नं. १८	विचार अभिव्यक्तिको अवस्था	४१

तालिका नं. १९	तालिममा महिला सहभागिता तथा निर्णायक भूमिका	४२
तालिका नं. २०	निर्णयमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू	४६
तालिका नं. २१	दैनिक काम गर्ने समय	४७

चित्र सूची

चित्र १	कृषि बाहेक अन्य पेशाको विवरण	२४
चित्र २	जमीन माथिको स्वामित्वको अवस्था	३५
चित्र ३	पारिवारिक सङ्ख्या माथिको निर्णय अधिकार	३७
चित्र ४	सामुदायिक समूहमा सहभागिताको अवस्था	४०
चित्र ५	ताीलका लिन उत्साहित गर्ने निर्णयकर्ता	४३